

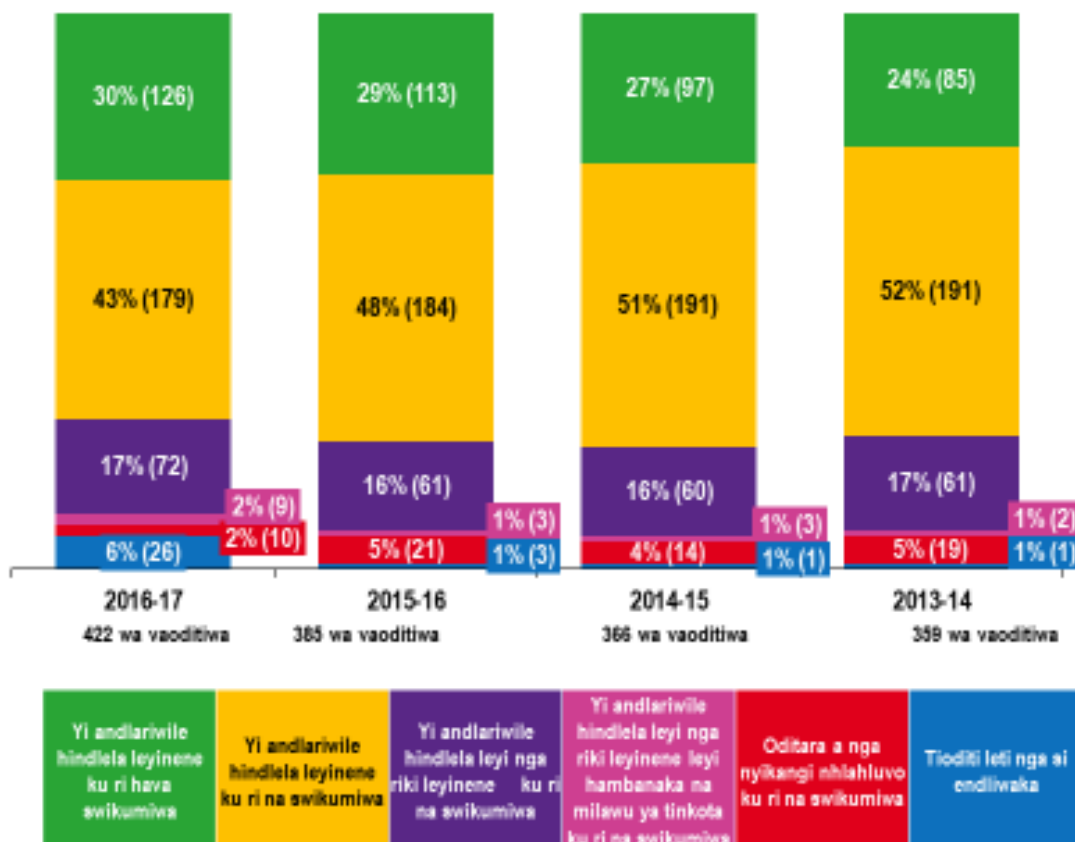

Oditara-jenerala u vika vuantswisi bya malembe ya mune byo nonoka, kambe lebyi vonakaka eka mivuyelo ya oditi ya mfumo wa rixaka na wa swifundzakulu

PITORI – Oditara-jenerala (AG), Kimi Makwetu, namuntlha u tivisile mivuyelo ya oditi ya mfumo wa rixaka na wa swifundzakulu leyi yi kombaka vuantswisi, hambileswi ku nga hi mpimo wo nonoka swinene, eka mune wa malembe lama nga hundza.

Mivuyelo yo angarihela yi komisiwile hindlela leyi landzelaka:

Mivuyelo ya oditi yo angarihela (vaoditiwa hinkwavo)

A. Mivuyelo ya oditi ya mfumo wa rixaka na wa swifundzakulu

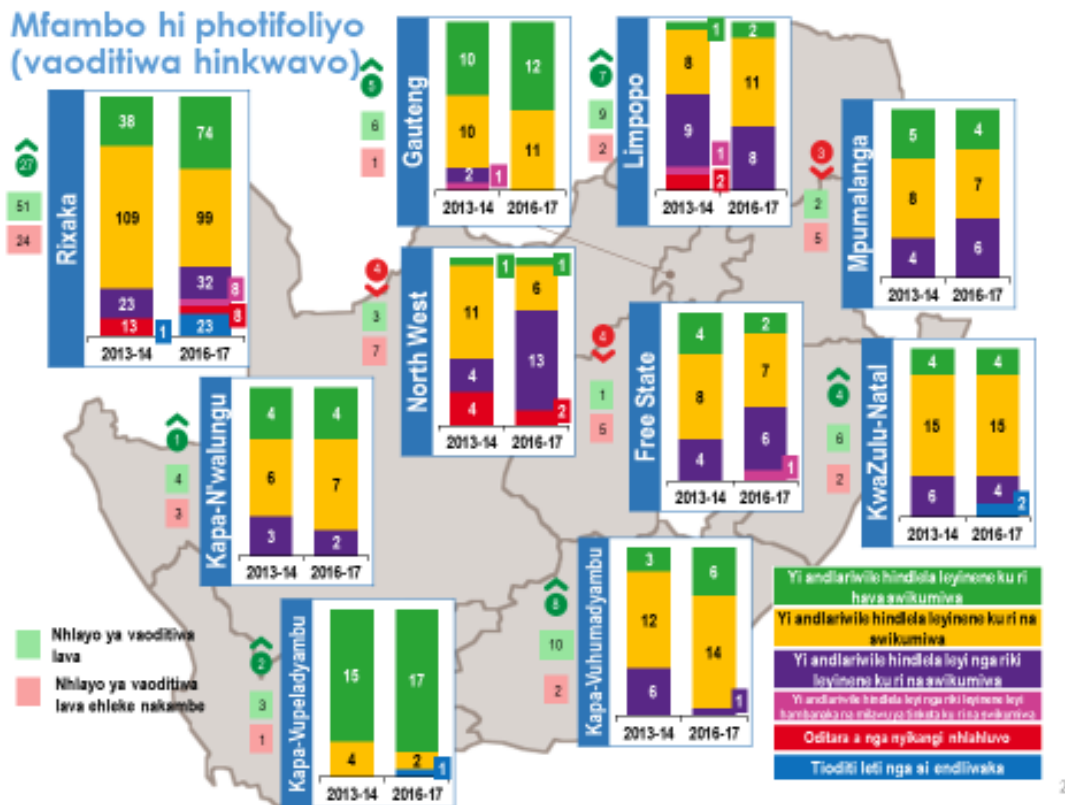
Eka levhele ya rixaka ku vile na vuantswisi byitsongo eka mivuyelo, laha nhlayo ya tioditi to basa ti tlakukeke kufika eka 30% ya rixaka ra tioditiwa hinkwato.

Eka swifundzakulu Kapa-Vupeladyambu na Gauteng swi yile emahlweni swi humesa mivuyelo ya kahle. Nakambe swi le rivaleni leswaku mivuyelo leyi yi le ku yisiweni emahlweni lembe na lembe, hikwalaho ka vurhangeri lebyi tshikelelaka ntolovelo wa vutihlamuleri. Makwetu u yile emahlweni a tekela enhlokweni vuantswisi eka mivuyelo ya oditi eka havumbirhi bya Kapa-Vuhumadyambu na Limpopo, laha a fambelaniseke swiendleko leswinene eka swiave swa vurhangeri swa nkwama wa swifundzakulu na phurimiya, hi ku landzelelana.

Hi ku kanetana, mivuyelo eMpumalanga, Kapa-N'walungu na KwaZulu-Natal yi vile leyi cincacincaka eka mune wa malembe lama nga hundza, swi ri karhi swi vangwiwa hi mpfumaleko wa xihatla eka vurhangeri wa ku angula eka swivangelokulu swa mivuyelo leya oditi eka swifundzakulu leswi.

ENorth West na Free State, Makwetu u boxile "mpfumaleko wa vutihlamuleri na vutinyiketeri eka mafambiselo yo basa" tanihi swiphemu leswi swi hlohloleleke matirhelo ya xiyimo xa le hansi eka swifundzakulu leswi. Xifaniso lexi xa cinca loko munhu a tekela enhlokweni mixungeto leyi fambelanaka na malawulelo ya timhaka ta malawulelo ya nkholuko wa tinhundzu na vukorhokeri (vona xiyenge xa F).

Mivuyelo ya oditi ya mfumo wa rixaka na wa swifundzakulu (vaoditiwa hinkwavo)

Loko mivuyelo ya oditi yo angarhela yi kombe vuantswisi byo vonaka, ndzima leyi khatsiweke hi kavanyetiwele hi swiphemu swo tanihi vuzandzelerisi bya xiyimo xa le hansi xa milawu na swinawana, ngopfungopfu eka swiyenge swa malawulelo ya nkholuko wa tindhundu na vukorhokeri, vulanguteri lebyi nga fanelangiki eka swiphakeriwakulu swa tiphurojeke na nkavuswikoti wa ku lawula timali ta tindzawulo na mavandla hindlela ya kahle.

B. Tioditi leti nga hetiwangiki

Hi kwalomu ka 31 Mhawuri, 26 wa tioditi (6%) a ti nga si hetywa – ntlakuko kusuka eka 13 wa tioditi leti a ti nga si hetywa hi nkarhi wo fana n'wexemu. Swivangelokulu a swi ri ku hlwela kumbe ku nga rhumeriwangi ka switatimente swa timali na vuxokoxoko lebyi kayivelaka. Kaye wa tioditi leti nga endlwangiki a ti ri hikwalaho ka ndzingeto hi mavandla ya mfumo lama nga eka ntlawa wa Vuhahisi bya Swihahampfhuka bya Afrika-Dzonga (SAA) na man'wana eka photifoliyo ya vutleketli na mabindzu ya mfumo ku ololoxa xiyimo xa bindzu leri endlaka mpindzulo – vuswikoti bya vandla ku yisa emahlweni mitirho ya rona ku ringana 12 wa tin'hwetini, handle ka xidingo xa ku n'okisa rifuwo kumbe nxungeto wa ku huma ebindzwini.

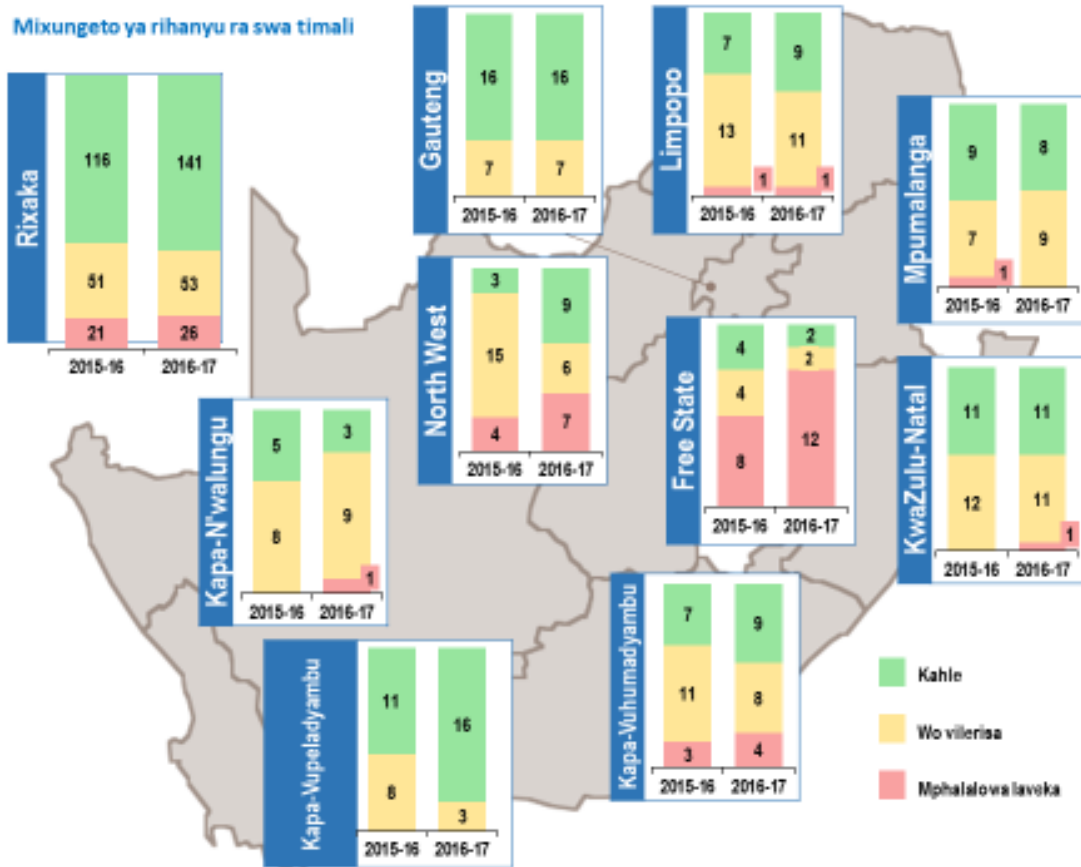
C. Rihanyu ra swa timali ra vaoditiwa

Swivilelo hi mayelana na xiyimo xa bindzu leri endlaka mpindzulo, tanihilaha swi tshahiweke hakona laha henhla, swi ta ehenhla ka vundzhaku bya ku ehla nakambe ka rihanyu ra swa timali ro angarhela ra vaoditiwa.

“Hi ku angarhela, ku na xiendleko lexi tumbulukaka xa tindzawulo xa ku hluleka ku lawula timali ta tona hindlela ya kahle. Tindzawulo tin'wana a ti hakelangiki vakolotisi va tona loko mipimanyeto ya tona yi sungula ku hela naswona hikwalaho ka swona ti papalatile matirhiselo ya timali lama nga pimanyeteriwangiki, kambe ku hakela endzhaku ka sweswo swi endlekile eka lembe leri landzelaka, kahle kahle ku ri karhi ku tirhisiwa timali leti a ti endleriwele swikongomelo swin'wana.”

Nkombiso wa figirafu eka pheji leyi landzelaka wu nyika nkatsakanyo wa vaoditiwa lava nga na swikombo swa mixungeto ya swa timali:

Nkatsakanyo wa vaoditiwa lava nga na swikombo swa mixungeto ya swa timali

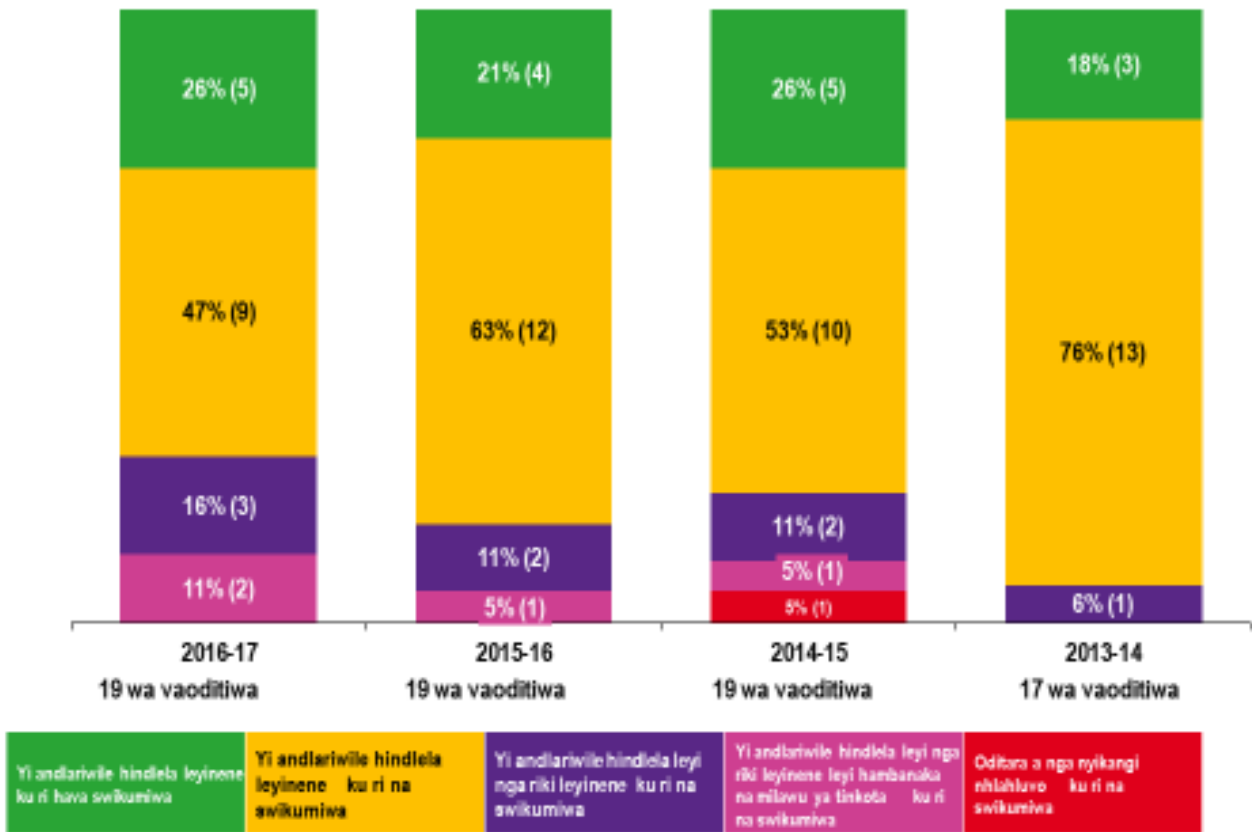
3

D. Mavandla lama nga ehansi ka vun'wini bya mfumo

Mivuyelo ya oditi ya mabindzu lama nga ehansi ka vun'wini bya mfumo (tiSOE) yi yile emahlweni yi ehla – kotala swinene hikwalaho ka swilawuri leswi nga ringanelangiki, vulanguteri na vuangameri. "Vutihlamuleri bya mfumo eka matirhiselo ya timali eka tiSOE i xiyenge lexi kumaka nkongomiso wa miehleketo eka vaaki, tanihileswi timali ta mfumo na switiyisiso swi tirhisiwaka ku yisa emahlweni tin'wana ta tiSOE," ku tshikelela AG.

Girafu leyi nga eka pheji leyi landzelaka yi kombisa mivuyelo ya 19 wa tioditi ta tiSOE leti hetuweke eka mune wa malembe.

Mivuyelo ya oditi ya tiSOE eka mune wa malembe

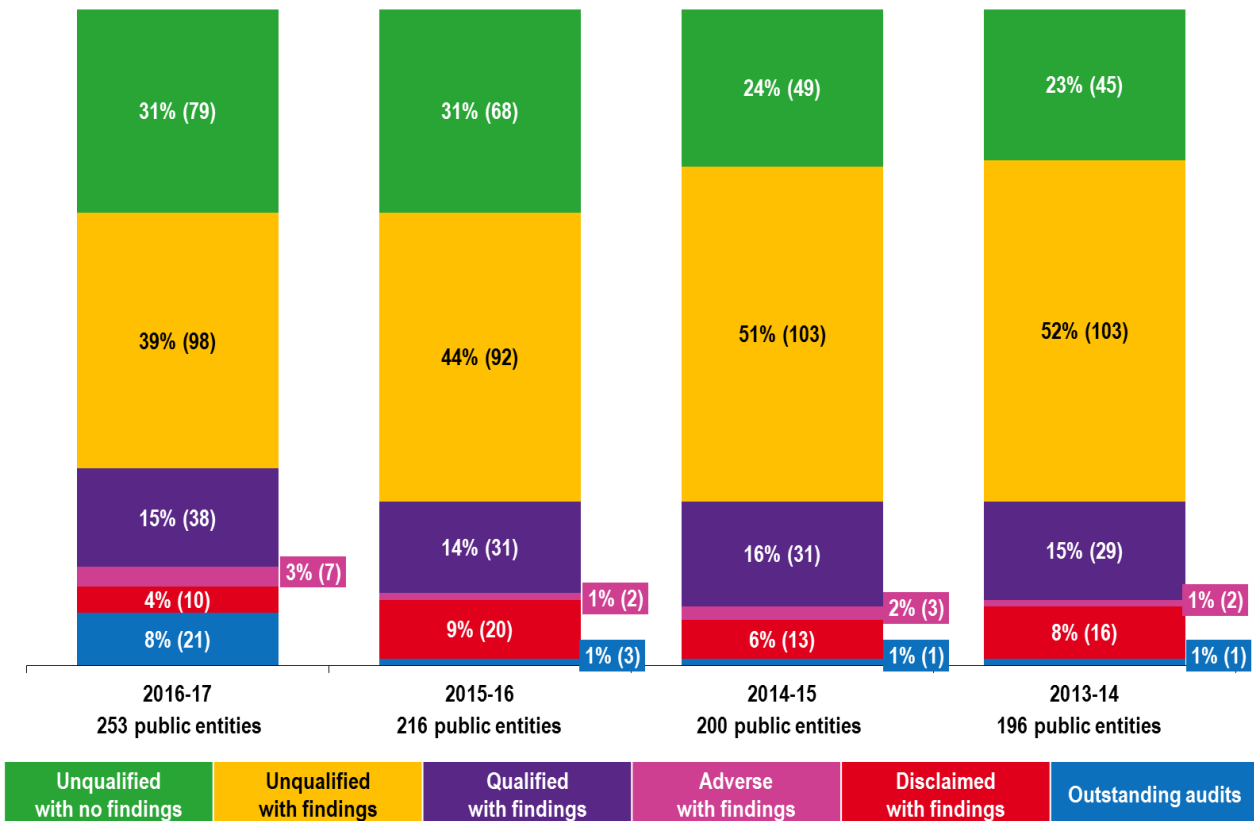

4

“Levhele ya vuangameri hi tindzawulo leti tiSOE ti vikaka eka tona yi hambanile, naswona a ku ri hava na endlelo na rin'we hi mayelana na leswi. Vurhangeri bya xipolitiki na byona a byi ri lebyi nga fananiki - eka tiSOE tin'wana a ku ri na levhele ya le henhla ya vukhumbeki, loko eka tin'wana matekelo ya swiboho na fambelo ra tipholisi leri lavekaka a swi nga ringanelangi,” ku vula AG.

Mavandla ya mfumo hinkwawo ka wona ya kombe vuantswisi byitsongo eka 4 wa malembe lama nga hundza, laha ku veke na 22% ta leti ti antswiseke mivuyelo ya tona ya oditi na 14% leti ehleke nakambe:

Mivuyelo ya oditi ya mavandla ya mfumo eka mune wa malembe

E. Swikumiwa eka malawulelo na mphakelo wa maphumbakulu

Hi xikongomelo xa ku kombisa nkoka wa vutihlamuleri bya matirhiselo ya mali ya mfumo na ntshikelelo wa malawulelo ya xiyimo xa le hansi ya swa timali na matirhelo eka mphakelo wa maphumbakulu ya mfumo, xiviko xa AG xi katsa swikumiwa eka malawulelo na mphakelo wa maphumbakulu ya ntlhanu lama katsiweke eka mikumbetelo ya matirhelo ya timali ya rixaka (ENE) eka 2016-17.

Maphumba lama ya veke na mpimanyeto lowu katsaneke wa R58,5 ta tibilyoni, hi lama:

1. nhluvukiso wa swimakiwakulu swa mati
2. pphumba ra mitirho ya mfumo leyi ndlandlamukisiweke
3. swimakiwakulu swa swikolo
4. nhlaysiseko wa swakudya na mpfluxeto wa vurimi
5. timali ta nhluvukiso wa tiyindlu.

AG u vika leswaku maphumba lama ya nga va ya nga fikelelangi mipakaniso leyi kombisiweke eka ENE kumbe a ya vikangi loko mipakaniso yi fikeleriwile hambileswi mipimanyeto leyi averiweke yi tirhisiwile. Vulanguteri lebyi nga ringanelangiki na tinkota ta xiyimo xa le hansi ta rifuwo na swikweleti leswi fambelanaka na maphumba a swi ri swona swivangelo leswi kumekeke hi vunyingi swa ku va swi andlariwile hindlela leyi nga riki leyinene eka mhaka leyi.

Ku vula AG: “Hambileswi ku tirhisa vayimeri vo simeka kotala swi nga ndlela leyi yo vuyerisa ya mphakelo, tindzawulo a ti lawulangi hindlela leyi ringaneleke naswona a ti nyikangi vutihlamuleri hindlela leyi nga lulama eka tiphurojeke leti endliweke hi vayimeri lava. Tin'wana ta tiphurojeke leti nyikiwaka timali hi mapfumba lama ti kombe ku tsana ko tivikana hi ku landza mphakelo wo hlwela, ntirho wa risima ra xiyimo xa le hansi na malawulelo yo hamboloka.”

F. Malawulelo ya nkholuko wa tinhundzu na vukorhokeri

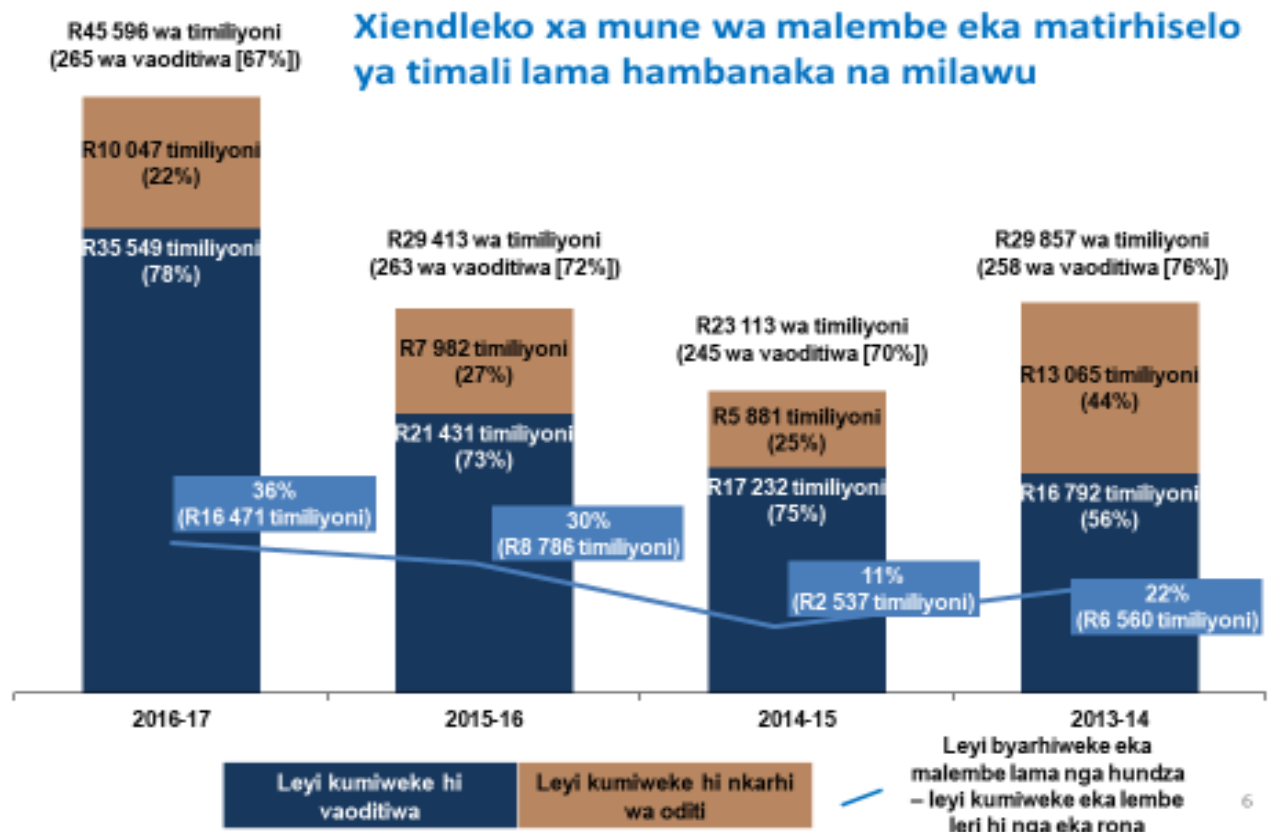
Mitlhontlho ya malawulelo ya nkholuko wa tinhundzu na vukorhokeri swi tshame swa ha ri swin'wana swa swihoxaxandlakulu swa mivuyelo ya oditi ya xiyimo xa le hansi.

Mitlakuko ya matirhiselo ya timali lama hambanaka na milawu

Matirhiselo ya timali lama hambanaka na milawu ya tlakukile hi 55% kusukela n'wexemu kufika eka R45,6 wa tibilyoni. AG u vula leswaku ntsengo lowu wu nga ha va wu ri ehenhlanyana, tanihileswi wu nga katsiki matirhiselo ya timali lama hambanaka na milawu ya vaoditiwa laha tioditi ta ha yaka emahlweni (ku katsa na PRASA laha matirhiselo ya timali lama hambanaka na milawu n'wexemu a ya ri kwalomu ka R14 wa tibilyoni). Ku yisa emahlweni, 25% ta vaoditiwa va paluxile leswaku va byarhile matirhiselo ya timali lama hambanaka na milawu kambe ntsengo hi vutalo a wu nga tiveki, loko 28 wa vaoditiwa va andlariwile hindlela leyi nga riki leyinene tanihileswi ntsengo lowu a va wu paluxile a wu nga hetisekangi.

Girafu leyi nga laha hansi yi komba xiendleko xa mune wa malembe eka matirhiselo ya timali lama hambanaka na milawu, ku ri karhi ku nga katsiwi tioditi leti nga hetiwangiki hi siku ra xiviko lexi.

Xiendleko xa mune wa malembe eka matirhiselo ya timali lama hambanaka na milawu

Loko matirhiselo ya timali lama hambanaka na milawu ya vaoditiwa lava tioditi ta vona ti nga hetiwangiki hi siku ra xiviko lexi a ya lo tekeriwa enhlokweni laha henhla, ntsengo hinkwawo wa matirhiselo ya timali lama hambanaka na milawu a wu ta tlakuka kuya ehenhla kufika eka R65 wa tibiliyoni.

Makwetu u vule leswaku ntlakuko wo tivikana wu nga fambelanisiwa hi ku angarhela na ku tsana ka malawulelo ya nkholuko wa tinhundzu na vukorhokeri loku yaka emahlweni. U kombisa leswaku “hambileswi mihambuko yi pfumeleriwaka, hi kume leswaku kotala a yi nga pasisiwangi; kumbe, loko yi pasisiwile a yi nga tivakani kumbe ku va na xivangelo xo amukeleka”.

Vaoditiwa eKwaZulu-Natal, Free State, Limpopo na Kapa-Vuhumadyambu a va ri vona vahoxaxandlankulu eka ntlakuko lowo tivikana eka matirhiselo ya timali lama hambanaka na milawu loko ku fananisiwa na n'wexemu. Tisekitara leti nga na mitsengo ya le henhla ya matirhiselo ya timali lama hambanaka na milawu a ku ri ta swa rihanyu (R11 777 wa timiliyoni), swa vutleketli (R6 378 ya timiliyoni) na swa dyondzo (R6 090 wa timiliyoni).

Vatirhi lava endlaka bindzu na mfumo ku ri hava mipaluxo leyi faneleke

Xiviko xa AG xi paluxile ku ya emahlweni leswaku a ku vangi na vuantswisi eka ku tirhana na swivilelo leswi hofisi ya yena yi swi boxeke lembe na lembe hi mayelana na tikontiraka leti ti nga eku nyikiweni vatirhi na mindyangu ya vona ku ri hava mipaluxo ya ntsakelo leyi faneleke.

Makwetu u tshikelerile leswaku hambileswi ku nga hava nawu lowu tshimbisaka ku nyika masagwati eka vaphakeri va tinhundzu na vukorhokeri lama tiofixiyali ta mfumo ti nga na ntsakelo eka wona, Swinawana swa Vukorhokeri bya Mfumo leswi hundzuluxiweke swi tshimbisile vatirhi va tindzawulo eka ku endla bindzu na mfumo kusukela hi siku ra 1 Mhawuri 2016. Vutihlamuleri bya ku landzelela swinawana leswi byi le ka vatirhi va tindzawulo, kambe tindzawulo ti na vutihlamuleri bya ku kotisa na ku veka tihlo vulantzerisanawu byolebyo. "Hi ku ya hi swikumiwa eka tsevu wa tin'hweti leto sungula ntsena ta ntirhiso, swi tikomba ingaku vutihlamuleri lebyi a byi le ku nyikiweni nkongomiso wa miehleketo lowu wu byi faneleke," AG yi vula.

Ntshikelelo wa mitlhontlho ya malawulelo ya tinhundzu na vukorhokeri eka tiphurofayili ta mixungeto ta swifundzakulu

Hi ku kanetana na nxopaxopo wa swifundzakulu lowu nyikiweke eka xiyenge xa A, vonelo ra mitlhontlho leyi fambelanaka na nkholuko wa tinhundzu na vukorhokeri ri cinca xifaniso kufika eka xiyimo laha Kapa-Vupeladyambu na Gauteng swi tikumaka swi ri eka nkhetekanyo wa nxungeto wa le xikarhi na laha swifundzakulu swa Kapa-Vuhumadyambu, Limpopo na KwaZulu-Natal swi fambaka kuya eka mpimo wa nxungeto wa le henhla. Free State, Mpumalanga, Kapa-N'walungu na North West swi khetekanyiwa tanihi mivangu ya nxungeto wa le henhla loko swi ta eka malawulelo ya nkholuko wa tinhundzu na vukorhokeri. Mbangu wa rixaka na wona wu tikuma eka mbangu wa nxungeto wa le xikarhi kufika eka wa le henhla. Mixungeto leyi yi tisa nchavo wo tivikana eka rihanyu ra swa timali eka tindzawulo na mavandla, laha ku nga na nkoteko wa mitshikelelo yo biha eka mphakelo wa tiphurojekekulu.

G. Malawulelo ya switandzhaku

AG u paluxile leswaku vaoditiwa vo tala a va ri na tipholisi na maendlelo lama lavekaka ku tiyisisa leswaku ku tluriwa ka milawu na vumbabva swa kumeka na ku tekeriwa magoza, kambe va hlawule ku nga tirhisi leswi - xikombo lexi nga erivaleni xa mpfumaleko wa vutinyiketeri eka vutihlamuleri. Eka 99 wa vaoditiwa lava hofisi ya yena yi va oditeke a ku ri na swihello swa matikhomelo yo hamboloka na vumbabva bya malawulelo ya timali na ya nkholuko wa tinhundzu na vukorhokeri, xanharhu a va lavisisangi swihello leswi naswona eka 325 wa milavisiso yi teke kutlula tin'hweti tinharhu.

U yile emahlweni a tsundzuxa leswaku "Ntsena loko vurhangeri bya xipolitiki, vufambisinkulu na tiofixiyali va nga endlil vutihlamuleri bya ku tluriwa ka nawu ku va leswi

rhangisiwaka emahlweni, matirhiselo ya timali lama hambanaka na milawu, lama nga pimanyeteriwangiki na lama nga hava mbuyelo na lama a ma ta va ma papalatiwile loko a ku landzeleriwile milawu xikan'we na vumbabva na matikhomelo yo hamboloka ya ta ya emahlweni. Mbangu lowu nga tsana eka malawulelo ya switandzhaku ya va eka xiyimo lexi ku nga na vukungundzwana na vumbabva, naswona tiko ri nge swi koti ku pfumelela mali leyi kunguhateriweke ku tirhela vanhu yi lahleka”.

H. Nkaneto wa swikumiwa swa oditi

Makwetu u paluxile leswaku xiendleko xa nkaneto wa swikumiwa swa oditi swa hofisi ya yena xi yile emahlweni naswona xi tiyelerile hi lembe ra 2016-17, leswi vangeke ku hlwela ka tioditi tin'wana.

“Swa amukeleka eka lavaya hi va oditaka (vaoditiwa) ku vutisa na ku kaneta mbuyelo wa tioditi, hi ku ya hi vumbhoni na tinhlamuselo to tiya to huma eka tinkota kumbe swivangelo swa xinawu. Nakambe hi amukela leswaku yo tala ya milandzu ya tinkota na ya xinawu leyi ku tirhaniwaka na yona eka tioditi yi pfilunganile naswona kotala yi pfulekile ku va ku humesiwa tinhlamuselo eka yona,” a veka erivaleni.

Kambe Makwetu wa tiyisisa leswaku eka vaoditiwa van'wana, ntshikelelo wu vekiwe ehenhla ka swipano swa oditi swa hofisi ya yena ku cinca mahetelelo hi xikongomelo ntsena xa ku papalata mivuyelo ya oditi kumbe mpaluxo wa matirhiselo ya timali lama hambanaka na milawu - ku ri hava swivangelo swo ringanela.

Mahetelelo

“Eka nkarhi wa sweswi nkongomiso wo tala wu le ka xiave xa tioditara na vutihlamuleri bya tona bya matirhelo lamanene ku vika hi mihambuko na malawulelo yo hamboloka. Hi le ku vikeneni ku ri hava nchavo kumbe ku hlawula ndluwa hi siya hove eka malawulelo ya xiyimo xa le hansi ya swa timali na matirhelo, mihambuko na ku tluriwa ka nawu – kotala hi vuyelela xihungwana xin'we lembe na lembe. Eka sekitara ya mfumo, tioditara a hi mikarhi hinkwayo ti twiwaka naswona swihungwana swa hina a ku endlwi nchumu hi swona. Eka lembe lero hetelela ra mafambiselo, hi rhamba vuangameri ku kongomisa miehleketo eka xiviko lexi na ku tiyisisa leswaku ku na vutihlamuleri bya matirhiselo ya timali ya mfumo,” a vula.

Makwetu u vula leswaku hofisi ya yena yi tama ya ha tinyiketerile eka ku tirha yi nga karhali eka xileriso xa yona xa ku tiyisa malawulelo ya swa timali na matirhelo eka mfumo wa rixaka na wa swifundzakulu, yi ri karhi yi tshikelela xidingo xa ku endla misinya ya masungulo kahle; hikokwalaho nkongomelokulu wa xiviko xa yena ku nga vutihlamuleri bya matirhiselo ya timali ya mfumo: kusuka eka kungu kuya eka vanhu.

U gimeta hi ku vula leswaku “Vutihlamuleri na mafumelo lamanene i swa nkoka swonghasi eka ku aka, vukorhokeri bya mfumo lebyi tirhaka hindlela leyi vuyerisaka, leyi

nga tlangisiki swipfuno na ku va leyi kongomisaka eka nhluvukiso. Vutihlamuleri swi vula leswaku vurhangeri bya tihlamulela eka vaaki naswona byi byarha vutihlamuleri eka swiendlo, swiboho na tipholisi ta byona. Minongoti leya ntsakelo na vutihlamuleri bya mfumo swi simekiwile hindlela yo tiya eka vumbiwa ra tiko na nawu lowu wu fumaka mfumo wa rixaka na wa swifundzakulu”.

Xi humesiwile hi: Oditara-Jenerala wa Afrika-Dzonga

Tihlanganise: Africa Boso • (012) 422 9880 • Africab@agsa.co.za

Landza AGSA eka Twitter: [AuditorGen_SA](https://twitter.com/AuditorGen_SA)

Xihungwana xa swihangalasangungu: Xiviko xo angarhela lexi katsakanyiweke eka mivuyelo ya oditi ya mfumo wa rixaka na wa swifundzakulu ya PFMA xa kumeka eka www.agsa.co.za. Xitatimente lexa swihangalasangungu na mikandziyiso ya xona leyi hundzuluxeriweke hi Xizulu, Xiqhoza, Xiswazi, Xisuthu, Xipedi, Xitswana, Xivhenda, Xitsonga na Xibunu na yona yi ta kumeka eka webusayiti ya hina.

Hi mayelana na AGSA: AGSA i nhlanganokulu wa oditi wa tiko. I nhlango wu ri woxe lowu, hi nawu, wu faneleke ku odita na ku vika hilaha mfumo wu tirhisaka hakona mali ya vabari. Leswi swi vile nkongomiso wa AGSA kusukela loko yi simekiwile hi lembe ra 1911 – nhlango lowu wu tlanganile ndzhaka ya wona ya ku odita sekitara ya mfumo ya 100 ra malembe hi 2011.